

*В. І. Шандрик,
здобувач кафедри європейської інтеграції, Одеський регіональний інститут державного
управління Національної академії державного управління при Президентові України*

ОГЛЯД ДОСВІДУ ТЕОРЕТИЧНОГО УЗАГАЛЬНЕННЯ ПОНЯТТЯ ДЕРЖАВНО- ПРИВАТНОГО ПАРТНЕРСТВА

V. Shandryk,
Competitor of the Department of European Integration, Odessa Regional Institute of Public Administration,
The National Academy of Public Administration, Office of the President of Ukraine

STUDY OF THE EXPERIENCE OF THEORETICAL DEFINITION "PUBLIC PRIVATE PARTNERSHIP"

У статті розглянуто теоретичні визначення поняття "Державно-приватне партнерство". Критично осмислено ряд законодавчих, інституційних та наукових дефініцій цього поняття. На їх основі проведене наукове узагальнення та наведено власне визначення.

The article shows the theoretical definition of "Public Private Partnership". Criticized the legislative, institutional and scientific definition of the term. The scientific generalizations and complete the proper definition.

*Ключові слова: інвестиції, державно-приватне партнерство, теоретичне визначення, проект, громадська цінність, органи місцевої влади, бізнес, взаємодія, суспільно-економічний інтерес.
Key words: the investment, Public Private Partnerships, the theoretical definition, design, Social value, local Government, the business, interaction, Social and Economic interest.*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Розвиток механізмів державно-приватного партнерства в Україні останнім часом набуває особливого значення як один із своєрідних управлінських процесів компенсативної антикризової дії. Сукупність зазначених механізмів одночасно можна розглядати і як один з важливих інститутів взаємодії держави та приватного сектора, і як єдиний комплексний механізм державного управління. Державно-приватне партнерство з теоретичної точки зору є сьогодні багатограним та різноплановим явищем.

Актуальність пов'язаних з цим питань поглибилася з прийняттям Закону України "Про державно-приватне партнерство" [1]. Проте соціально-економічна ситуація в державі динамічно змінюється, створюючи об'єктивні передумови посилення результативності використання

виписаних у цьому законі механізмів, спонукає до пошуку шляхів більш ефективного функціонування інституцій, що є суб'єктами системи державно-приватного партнерства. А отже актуальність подальшого унормування відносин в межах ДПП очевидна [2, с. 70; 3, с. 304]. Говорячи про глобальну мету перетворень в даному колі управлінської діяльності, вона, як і переважна більшість управлінських цілей в умовах ринкової дійсності існування соціуму, пов'язана з забезпеченням соціально-економічного розвитку, отриманням нових і підвищенням якості існуючих суспільних послуг населенню.

У сучасній ситуації бюджетних обмежень саме державно-приватне партнерство здатне стати компенсуючим середовищем для ряду проектів, які традиційно фінансувалися з бюджетів усіх рівнів та замінити коштами зацікавлених бізнес-суб'єктів ряд потреб в асиг-

нуваннях. Виходячи з цього, основою його потенціалу є створення продуктивних форм співпраці держави і бізнесу. Адже в умовах стагнації виробництва стабільність попиту з боку держави є дієвим чинником зниження ризиків інвестицій та зміцнення довіри з боку фінансово-кредитних установ, які фактично в таких умовах виступають перманентними донорами виробничих процесів.

Крім того, розвиток механізму державно-приватного партнерства в Україні створить сприятливі умови для підвищення конкурентоздатності економіки та залучення інвестицій, що одночасно посилює інтеграційні процеси через сприяння іноземними компаніями виходу українських підприємств на міжнародні ринки капіталу та ввезенню новітніх технологій в Україну.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Важливий внесок у розробку проблем розвитку партнерства держави і приватного сектора внесли зарубіжні та вітчизняні вчені: Д.О. Брижань, О.С. Головатенко, В.Т. Голубятніков, М.В. Грицаненко, Н.Г. Діденко, Є.С. Жданко, Л.В. Ільченко-Сюйва, І.В. Запатріна, О.В. Колосова, С.В. Кравцова, С.А. Левченко, В.І. Ляшенко, Ю.В. Макогон, В.Ф. Тищенко, В.І. Торкатюк та ін. Серед них є як теоретичні праці загального характеру, пов'язані з питаннями державного управління функціонуванням механізмів державно-приватного партнерства, так і публікації, присвячені опису практичного досвіду, набутого у ході реалізації принципів державно-приватного партнерства у різних країнах світу та у різних сферах управлінської діяльності.

Серед присвячених даній темі наукових робіт у сфері державного управління окремо слід відзначити праці П. Надолішного та Н. Пироженко [2; 3; 4]. Автори, зокрема, обґрунтовують теоретико-методологічні засади партнерства держави та бізнесу як соціального інституту, визначаючи його соціально-економічну сутність та принципи. Щоправда, вони розглядають таке партнерство у його специфічному трактуванні — публічно-приватне, але це не зменшує наукової ваги їх робіт у полі проблематики даної статті. На мою думку, саме їх праці є основою, що заклала можливості подальшого теоретико-прикладного наукового пошуку у цій сфері, адже зміст та управлінська сутність механізмів державно-приватного партнерства, а також шляхи їх результативного функціонування досліджені поки що недостатньо.

ПОСТАНОВКА МЕТИ

Метою статті є вивчення досвіду узагальнення поняття державно-приватного партнерства за допомогою дослідження підходів, аналізу наукових думок та бачень, а також формулювання на цій основі власної думки щодо теоретичного визначення поняття державно-приватного партнерства.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Поняття державно-приватного партнерства як управлінського процесу характеризується сьогодні певним теоретико-методологічним розпорощенням в на-

укових підходах до його розуміння і, як наслідок, різноплановістю його ключових дефініцій. Про багатозначність та багатовимірність свідчить його застосування при аналізі та характеристиці відносин у галузевій, регіональній, міжнародній, міжсекторальній співпраці, на рівні різних суб'єктів соціальної та економічної діяльності — держави, бізнесу, виробничих структур, громадських організацій тощо. Методологічна невизначеність виявляється і в змішуванні, взаємозамінності або розгляді як ідентичних понять "державно-приватне партнерство", "приватно-державне партнерство та "публічно-приватне партнерство" (дослівний переклад з англійської терміну "Public-Private Partnership") [4, с. 295]. До речі, у зарубіжних країнах наведений термін вживається практично для будь-яких форм співпраці державної влади і приватного бізнесу [5, с. 200]. Така невизначеність стосується в однаковій мірі і наукової літератури, яка формує теоретичну основу, і управлінської практики, що втілює її прикладні положення.

Безсумнівно, науковий підхід до будь-якого явища, перш за все, потребує чіткого логічного тлумачення його терміну, адже з цією дефініцією пов'язане його правове оформлення. Поки явище перебуває поза правовим полем, воно по суті не існує для управлінської практики. Відтак, з точки зору теорії, становлення чіткої термінології державно-приватного партнерства як явища має найважливіше політичне, економічне і навіть психологічне значення. Про психологічне значення я можу говорити навіть з огляду на те, що нинішня низька довіра бізнесу до державних інституцій пов'язана, перш за все, з їх психологічним несприйняттям через ігнорування останніми правил гри у різних сферах діяльності, не прогнозованості владних процесів через загальну політичну нестабільність, закритість та непрозорість, ненайкращі прояви бюрократизму тощо. Такі моменти не можуть співіснувати з нормальними комерційними інтересами.

Треба сказати, що досить значна кількість наукових праць, що продукуються в нашій країні, присвячені вивченню популярної теми механізмів державно-приватного партнерства. Відтак, майже кожний автор вважає за необхідне удосконалити термін предмету впливу цих механізмів — тобто самого державно-приватного партнерства (ДПП) як особливого явища суспільно-економічної дійсності або навіть запропонувати нове власне трактування.

Та все ж своє теоретичне дослідження я б хотів розпочати з дефініції, запропонованої законодавцем. Ст. 1 профільного закону говорить: "Державно-приватне партнерство — співробітництво між державою Україна, Автономною Республікою Крим, територіальними громадами в особі відповідних державних органів та органів місцевого самоврядування (державними партнерами) та юридичними особами, крім державних та комунальних підприємств, або фізичними особами — підприємцями (приватними партнерами), що здійснюється на основі договору в порядку, встановленому цим Законом та іншими законодавчими актами". Як бачимо, визначення є досить об'ємним, охоплює значний спектр управлінських та юридичних понять [1].

Відповідно до висновку головного науково-експертного управління від 20.10.2009 р., згідно з ст. 1 Закону України "Про місцеве самоврядування в Україні" територіальною громадою визнаються жителі, об'єднані постійним проживанням у межах села, селища, міста, що є самостійними адміністративно-територіальними одиницями, або добровільне об'єднання жителів кількох сіл, що мають єдиний адміністративний центр. У зв'язку з цим територіальна громада, на мою думку, не може бути визнана державним партнером у державно-приватному партнерстві. Так само дещо сумнівним є і віднесення до такого партнера Автономної Республіки Крим. П. Надолішний та Н. Піроженко також пишуть про те, що у визначенні Закону проігноровано конституційний статус місцевого самоврядування, крім того, головною вадою дефініції вони вважають те, що "не розкрита сутність явища — немає відповіді на запитання: "Навіщо, задля чого?" [4, с. 6].

Крім того, Закон трактує ДПП як "співробітництво", тобто досить вільний процес, який допускає відсутність нормативно-правового регулювання, іншими словами, процес, що не носить характеру чітких юридичних зобов'язань. Чи піде бізнес, для якого понад усе важливо співвідношення між ціною зобов'язань та прибутком, — на таке вільне співробітництво? Чи може держава ризикувати своїми активами, не маючи розумних правових важелів впливу на приватного партнера у разі невиконання ним подібних "вільних" зобов'язань? Звісно, що ні.

У 2008 році досить широкого розголосу набув проект Закону України "Про загальні засади розвитку державно-приватного партнерства", який визначав його як систему відносин між державним та приватним партнерами, при реалізації яких ресурси обох партнерів об'єднуються, з відповідним розподілом ризиків, відповідальності та винагород між ними, для взаємовигідної співпраці на довгостроковій основі у створенні нових та/або модернізації діючих об'єктів, які потребують залучення інвестицій [6]. Це визначення також підлягає критичному осмисленню. По-перше, воно обмежує відносини двома партнерами, у той час як їх може бути значно більше, коли мова, наприклад, іде про концесію; по-друге, предмет угод обмежено лише створенням та модернізацією об'єктів, тоді коли існує ще реконструкція, капітальний ремонт, утримання тощо.

У жодній з двох наведених норм законодавців не врахував концепції громадських цінностей у визначенні та реалізації проектів ДПП. При побудові системи відносин між державним партнером або органами місцевого самоврядування та приватним партнерами для реалізації суспільно-значущих проектів на довгостроковій основі необхідно з'ясувати, яку цінність для громади становлять такі проекти і як ці цінності підтримуватимуться за умови зростання присутності приватного партнера.

У цьому ключі принагідно наведено приклад реалізації програми "Народний бюджет" в Одеській області, реалізація якої розпочалася в 2011 році та продовжується донині. Усі значні інвестиційні проекти, які плануються реалізувати на територіях сіл, районів, міст та районів у місті, виносяться на обговорення загаль-

ними зборами громад. У режимі живого спілкування, дискусії, критики поглядів, висловлювань власних точок зору пересічними громадянами та у результаті прямого відкритого голосування народжуються дійсно соціально значимі проекти, які мають реальну підтримку та повністю схвалюються населенням Одеської області. Приватні партнери, які інвестують свої кошти у ці проекти, мають нагоду як отримати прибуток, так і здійснити дуже дієву "рекламу" власному бізнесу, що є дуже цінним, адже відомо, що така позитивна реклама приносить чи не найвартісніші дивіденти (фінансовою мовою їх називають "доходами майбутніх періодів").

На відміну від вітчизняного, законодавство Європи у нормах профільних законів, які регулюють відносини держави та приватного сектора (як зазначалося вище, там використовується термін "публічно-приватне партнерство"), повністю враховує концепцію громадської цінності та проповідує її інтереси. Так, Закон Словенії "Про публічно-приватне партнерство" гласить, що це відносини по залученню приватного фінансування до публічних проектів, що становлять публічний інтерес. Такі відносини формуються між публічним і приватним партнером у зв'язку зі створенням, утриманням і обслуговуванням публічної інфраструктури або інших проектів, що становлять публічний інтерес [13].

Отже, якщо говорити про узагальнення терміну, який може використовуватися як теоретична підстава функціонування правового механізму ДПП, то я б визначив його наступним чином: державно-приватне партнерство — це юридично оформлена система відносин між державним партнером в особі органів місцевого самоврядування та приватними партнерами, при реалізації яких ресурси партнерів об'єднуються, з відповідним розподілом зобов'язань, ризиків, відповідальності та винагород між ними, з метою реалізації визнаних громадою суспільно значущими проектів на довгостроковій основі.

Звертаючись до визначень науковців, що присвятили свої дослідження питанням співпраці державного та приватного секторів, тут прослідковується більш конкретне розуміння. Так., О. Полякова трактує це поняття як суспільний інститут, що включає в себе сукупність формальних і неформальних правил, у рамках яких з метою задоволення потреб суспільства здійснюється спільна діяльність державних органів влади і приватного сектора на основі набору альтернатив поведінки [7, с. 319]. У цьому визначенні я б поставив під сумнів доцільність існування неформальних правил, адже за правовою сутністю ДПП — це один з типових видів матеріальних (майнових) відносин і говорити про можливість існування юридично неунормованих моментів означає свідомо різко підвищити ступінь ризику в цих відносинах, що допускати категорично не можна, адже саме ризики гальмують сьогодні розвиток ДПП в Україні.

За Б. Данилишиним ДПП — це система співробітництва, в якій розподіляються ризики між партнерами за принципом кращої спроможності їх нейтралізації, а також існує узгоджений підхід до поділу винагород [8]. Основний недолік цього визначення по-

лягає в тому, що тут не врахована сфера застосування таких відносин.

С. Данасарова враховує концепцію громадської цінності, наголошуючи на тому, що проекти ДПП є суспільно-значущими, але водночас вона зазначає, що вони реалізуються "по більш низькій вартості, ніж держава зможе здійснювати самостійно" [9, с. 11]. Вважаю, що твердження про "більш низьку вартість" не є безсумнівним. Основна ідея все ж полягає у взаємовигідній співпраці публічного сектора і приватного партнера за умов обопільного захисту інтересів як держави, так і приватного партнера.

С. Сильвестров також вважає, що концепція відносин держави та бізнесу передбачає розвиток договірних відносин між сторонами з метою реалізації суспільно важливих проектів [10, с. 28]. О. Бубко бачить ДПП як довгострокове співробітництво між органами влади та приватним сектором, які розподіляють між собою ризики, відповідальність бізнесу та розподіл винагород, причому держава ставить перед приватними структурами певні завдання [11, с. 276—277]. У цьому визначенні, на мій погляд, дуже специфічно окреслені партнерські відносини, — виявляється, в них є сторона, яка може ставити завдання, і сторона, яка повинна їх виконати. Така позиція суперечить самому поняттю партнерства в цивілізованому ринку, більш того, вона породжує небезпеку відмови з боку приватного сектору вступати в подібного роду відносини, а це саме по собі є найбільшим ризиком для системи ДПП у цілому.

У наукових працях багатьох авторів згадуються теоретичні напрацювання В. Варнавського та О. Губанової, які говорять про інституційний та організаційний альянс між державою і бізнесом в цілях реалізації національних і міжнародних, значних і локальних, але завжди суспільно-значущих проектів у широкому спектрі сфер діяльності: від розвитку стратегічно-важливих галузей промисловості і науково-конструкторських праць до забезпечення суспільних послуг [13 с. 27; 14]. З точки зору логіки, ця дефініція досить досконала, але вона не може претендувати на комплексність теоретичного опису явища в цілому. Адже наряду з наявністю організаційної та інституційної структури такого альянсу його визначальною (і чи не основною) характеристикою є економічна доцільність для обох сторін.

Також широко розповсюдженою є точка зору В. Міхєєва, відповідно до якої ДПП — це система співробітництва приватного сектора, підприємств і організацій бізнесу з державними установами, а також регіональних корпорацій з державними підприємствами, установами, спрямована на вирішення актуальних соціально-економічних завдань [15, с. 34]. Коцептуально суперечливою в цьому визначенні є розуміння мети взаємовідносин держави та бізнесу. І якщо для держави вирішення соціально-економічних завдань опосередковано можна прийняти за мету, то для другого партнера, який функціонує в середовищі ринку та живе за його законами, загальновідомою та єдино виправданою метою є отримання прибутку. Тобто, цілі обох партнерів в жодному разі узагальнювати не можна, бо вони апіорі різні.

Пошукам шляхів адаптованості механізмів партнерства до вітчизняної практики присвячено ряд матеріалів та публікацій офіційних представництв світових фінансових та економічних організацій. Щоправда, вони можуть носити тільки рекомендаційний характер.

Так, комітет ОЕСР визнає ДПП за офіційні відносини або домовленості на фіксований / нескінчений період часу між державними і приватними учасниками, у якому обидві сторони взаємодіють у процесі ухвалення рішення і співінвестують обмежені ресурси для досягнення конкретних цілей у визначеній сфері [16]. За трактуванням Price Waterhouse Coopers, це угода, структура якої припускає спільну роботу державного й приватного сектора для досягнення загальної мети; своєрідний альянс між державою та приватним сектором, покликаний забезпечити синергетичний ефект від взаємодії сторін у сфері соціально-значущих проектів [17]. Бачення Світового банку полягає у тому, що це угоди публічної й приватної сторін із приводу виробництва інфраструктурних послуг, що укладаються з метою залучення додаткових інвестицій і підвищення ефективності бюджетного фінансування [18].

У форматі Сьомого фінансово-економічного форуму, що проводився 31.03.2011 р. Інститутом бюджету та соціально-економічного розвитку (ІБСЕД) в м. Київ, державно-приватне партнерство визначене як засіб підвищення рівня економічного розвитку держави, що здійснює свій вплив через задоволення коштами державних та приватних фінансів потреби у створенні, підтримці функціонування та розвитку суспільно значимих інфраструктурних проектів [19]. На мій погляд, це одне з найбільш вдалих визначень серед переліку наведених інституцій, оскільки воно найбільш наближене до вітчизняної практики ДПП та враховує сучасну проблематику функціонування його механізмів.

ВИСНОВКИ

Проведене у статті вивчення досвіду теоретичного узагальнення поняття ДПП законодавцем, інституціями та окремими науковцями дозволяє висловити ряд теоретичних синтезів з цього приводу:

— визначення партнерства у ряді випадків надто формалізується (прив'язується до конкретних форм взаємодії). Наприклад, до сфери інвестицій або до сфери співфінансування інфраструктурних проектів;

— у ряді визначень мова йде лише про окремих етап функціонування окремого механізму: або про спільне формування ресурсної бази (тобто про організацію економічного механізму), або про створення правового механізму, або про функціонування окремо організаційного чи інституційного механізмів. При цьому теоретико-методологічною спільною основою для них є партнерська основа. При цьому вважаю суттєвим те, що визнання єдиної для всіх механізмів основи не наштовхується на думку про доцільність їх об'єднання та природне в цьому випадку визнання існування єдиного комплексного механізму державно-приватного партнерства. Таке визнання є логічним і з тієї точки зору, що мова йде про єдине явище суспільно-економічної дійсності (це заз-

началося вище), і відтак агрегація механізмів його об'єктивного існування є такою самою об'єктивною дійсністю;

— у більшості визначень "партнерство" будується лише на взаєминах держави в особі місцевих органів влади і представників приватного сектора економіки — малим і середнім приватним бізнесом, але (що, на мою думку, принципово, бо без цього механізм державно-приватного партнерства позбувається реальної життєздатності) в них не враховується концепція громадської цінності;

— у деяких джерелах стверджується, що партнерство — це лише контракт, за яким приватний партнер бере на себе інвестиційні зобов'язання. Однак таке визначення нехтує, по-перше, обов'язковим існуванням девідентів, які є мотивацією до будь-яких економічних дій у бізнесі, по-друге — існуванням вигод, які може отримати партнер-держава, даючи можливість партнеру-бізнесмену залучити (завезти, створити, удосконалити, підвищити) кваліфікацію, управлінську ефективність, ноу-хау, інновації тощо.

Попри все, незважаючи на різноманітність думок, усі наведені визначення є беззаперечно цінними з точки зору наукової системності, вони взаємно доповнюють одне одного, створюючи у сукупності своїй теоретичне підґрунтя для результативного функціонування механізмів ДПП з урахуванням специфіки їх цілей, проблематики впливів, реалій зовнішнього середовища. Саме вони дозволили сформулювати власну думку, яка полягає у тому, що ДПП — це законодавчо закріплений комплексний механізм державного управління, цілі функціонування якого реалізуються у партнерській діяльності представників державного та приватного секторів з реалізації суспільно значимого проекту при рівному задоволенні інтересів сторін. На мою думку, саме таке визначення відображає специфічну природу досліджуваного явища, відповідає сучасним потребам запровадження конкретних проектів та враховує суспільну складову ДПП, акцентуючи істотні ознаки цього поняття.

Література:

1. Про державно-приватне партнерство в Україні: Закон України від 01.07.2010 № 2404-VI [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2404-07>
2. Надолішній П.І. Інститут публічно-приватного партнерства в Україні: роль публічної влади і умови становлення // Сучасна регіональна політика: освіта, наука, практика: матеріали підсумк. наук.-практ. конф. за міжнар. участю, 28 жовт. 2011 р.: [у 2 т.]. — Одеса, 2011. — Т. II. — С. 70—72.
3. Піроженко Н.В. Впровадження державно-приватного партнерства в процес стратегічного планування / Сучасна регіональна політика: формування, реалізація та розвиток публічної служби: матеріали підсумк. наук.-практ. конф. за міжнар. участю, 23 верес. 2010 р. / [ред. кол.: М.М. Іжа та ін.]. — Одеса, 2010. — С. 304—305.
4. Надолішній П.І. Публічно-приватне партнерство в Україні: теоретико-методологічні засади і умови інституціалізації / П.І. Надолішній, Н.В. Піроженко [Елект-

ронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/tppd/2012_10.pdf

4. Тищенко В.Ф. Сутнісно-теоретичні підходи до визначення державно-приватного партнерства / В.Тищенко // Сталий розвиток економіки. — 2013. — №2 (19). — С. 294—299.
5. Вдовенко Ю.С. Партнерство як основа розвитку відносин у сучасних соціально-економічних системах / Ю.С. Вдовенко // Збірник наукових праць Київського університету економіки і технологій транспорту. Серія "Економіка і управління". — КУЕТТ, 2007. — Вип. 9. — С. 198—202.
6. Проект Закону України "Про загальні засади розвитку державно-приватного партнерства" [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.ibser.org.ua/PPP%20presentation_2_Dec26.Ar0234
7. Полякова О.М. Державно-приватне партнерство в Україні: проблеми становлення // Наук.-техн. зб. — Вип.87. — К.: Техніка, 2009. — С. 317—322.
8. Данилишин Б.М. Аналіз регуляторного впливу при впровадженні Закону України "Про загальні засади розвитку державно-приватного партнерства в Україні" // Департамент інвестиційної та інноваційної діяльності. — Режим доступу: <http://www.me.gov.ua/control/uk/publish/article/system>
9. Данасарова С.Д. Інститут частно-государственного партнерства: становление и развитие в России: автореф. дисс. канд. экон. наук: 08.00.01 / Восточно-Сибирский гос. технологич. ун-т. — Улан-Удэ, 2007. — 24 с.
10. Сильвестров С. Партнерство государства и частного сектора / С. Сильвестров // Экономика России: XXI век. — 2005. — № 18. — С. 27—33.
12. Бубко О.П. Державно-приватні партнерства в Україні та перспективи їх впровадження на прикладі підготовки до Євро-2012 / У.П. Бубко // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. — 2011. — № 1 (1). — С. 247—282.
13. Варнавский В. Г. Государственно-частное партнерство: некоторые вопросы методологии / В.Г. Варнавский // Вестник Института экономики РАН. — 2009. — № 3. — С. 265—280.
14. Губанова О.Р. Використання державно-приватного партнерства в природоохоронній діяльності / О.Р. Губанова [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.confcontact.com/2008febr/4_gubanova.htm
15. Михеев В.А. Государственно-частное партнерство: политика и механизм реализации / В.А. Михеев // Проблемы формирования государственных политик в России. — М.: Научный эксперт, 2006. — 570 с.
16. Public/private partnerships for innovation: policy rationale, trends and issues, OECD, 10-12 December 2002, Headquarters, Paris.
17. Сайт Британської ради в Україні [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.britishecouncil.org/uk/ukraine-society-tacis-project>
18. Офіційний сайт Світового банку [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.worldbank.org.ua>
19. Офіційний сайт ІБСЕД. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.ibser.org.ua

Стаття надійшла до редакції 21.07.2013 р.